

Анна Оголевець

ЛІНГВОЕСТЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПОЕЗІЇ Т. Г. ШЕВЧЕНКА “ЯК МАЮ Я ЖУРИТИСЯ...”

У статті розглядається проблема розкриття й інтерпретації глибини змісту поезії Т. Г. Шевченка “Як я маю журитися...” через аналіз мовних засобів, які використовує автор для творення образів.

Ключові слова: лінгвоестетичний аналіз, медитативна лірика, ритмомузична організація силабічного вірша, філософська проблематика, глибинний зміст тексту.

Вірш Т. Г. Шевченка “Як маю я журитися...”, написаний на Косаралі, датується орієнтовно січнем – квітнем 1849 року. Уперше опублікований за “Більшою книжкою” в журналі “Основа” [1861. – № 11–12. – С. 5] без двох останніх рядків, з деякими неточностями. Повністю текст поданий у виданні: Кобзарь Тараса Шевченка / Коштом Д. Е. Кожанчикова. – СПб., 1867, с. 448. На музику покладений українським композитором Я. Д. Ярославенком (Вінцковським), який створив солоспів.

Вірш, маючи жанрову специфіку думки, становить собою монолог медитативно-зображального характеру і відзначається політичною та філософською спрямованістю: у ньому поставлені проблеми долі (талану) та волі (свободи), актуальні не лише для ліричного героя, а й для самого Шевченка й усього українського народу.

Наводимо текст поезії:

*Як маю я журитися,
Докучати людям,
Піду собі світ-за-очі –
Що буде, те й буде.
Найду долю, одржуся,
Не найду, втоплюся,
Та не продамся нікому,
В найми не наймуся.
Пішов же я світ-за-очі,
Доля заховалась;
А воленьку люде добрі
І не торговали,*

*А без торгу закинули
В далеку неволю...
Щоб не росло таке зілля
На нашому полю.*

[5, т. 2, с. 184]

Автором використано типовий силабічний чотирнадцятискладник, у якому піввірші, побудовані з силабічних груп-тактів, об’єднуються по двоє за схемою (4+4) + (4+2). У 16 рядках (піввіршах) висвітлено спробу ліричного героя самотужки здобути долю. Хоч висловлювання розгортається як суцільний текст, у нім виокремлюються дві частини (кожна включає вісім рядків): у першій ідеться про рішення ліричного героя шукати долю, у другій – про самі, власне, шукання. Таке членування тексту знаходить вияв і в його ритмо-музичній організації – адже силабічному віршу, за О. С. Цалай-Якименко, притаманне “органічне злиття словесного й ритмомузичного начал” [4, с. 163]: спостерігається збіг послідовності підйомів і спадів музичної енергії в силабічних групах-тактах як у початкових рядках обох частин (9-й рядок кореспондує з 1-м), так і в заключних їх рядках (15-й рядок кореспондує з 7-м, а 16-й – з 8-м). Однаковим ритмічним обрамленням увиразнюється межа між частинами монологу, витриманими в різних часових планах, та водночас їх зв’язок.

Перша частина монологу звернена в майбутнє. Точку відліку – теперішній час – зафіксовано в рядку *Як маю я журитися*, що ним відкривається вірш. З першими ж його словами – умовним сполучником *як* (не *якщо*) та дієсловом *маю* в тексті утверджується народно-розмовна стихія. Акцент зроблено на присудковій умовної конструкції: допоміжне дієслово *маю*, яке вказує на теперішній час, виділено інверсією, а інфінітив *журитися*, що позначає стан ліричного героя, – позицією в кінці рядка. У сполученні цих дієслів виражається натяк на

обставини, які не залежать від суб'єкта стану, а точніше – на долю: *маю* (я) *журитися* – “змушений” (кимось/чимось) + “журитися”; (мені) “випало” + “журитися” (пор. у словнику за редакцією Б. Грінченка: “*Мати*. 4. У сполученні з неозначеним способом дієслова перекладається безособовою формою *придется*” [2, т. 2, с. 410]).

Інтригуючим є зміст цього рядка – невідомо, чим зумовлена зажура. Не з'ясовується це і з продовження умовної конструкції – рядка *Докучати людям*, що сприймається як уточнення: *журитися*, тобто *докучати людям* (*докучати* означає “набридати”, “викликати” + “невдоволення”), – бути неприємним через зажуру, через сумний вигляд, через нарікання на долю. *Люди* тут – байдужі спостерігачі, що намагаються відсторонитися від чужого горя. І ліричний герой, боляче переживаючи свою самотність, зважається на сміливий учинок – він вирішує розірвати зв'язки з минулим (урешті-решт закінчується складне речення, розпочате умовною конструкцією): “*Піду собі світ-за-очі – / Що буде, те й буде*” (висловлювання переключається в план майбутнього). Фразеологізм *світ за очі* реалізує значення “куди завгодно”, “куди заманеться”. Частина *собі* наголошує не лише на залежності дій мовця від будь-чого, а й на його наполегливості у звершенні цих дій. Ліричний герой готовий помірятися силами з обставинами, однак розуміє їх перевагу й невідворотність наслідків свого рішення – того, “що буде”. Це *буде* увиразнене логічним наголосом, лексичним повтором і римою *буде: людям*. У ставленні до майбутнього ліричний герой виявляє певний фаталізм.

Передбачаючи можливий розвиток подій, ліричний герой зупиняється на двох альтернативних варіантах: “*Найду долю, одружуся, / Не найду, втоплюся*”. Ці рядки спроектовано на початок вірша: актуалізуються семантичні зв'язки між словами *доля* та *журитися*, і стає зрозумілим, що журиться ліричний герой саме через відсутність долі.

Дещо алогічною видається альтернатива “одруження або самогубство”, однак третього не дано – ліричний герой заявляє: “*Та не продамся нікому, / В найми не наймуся*”. Ці два рядки є варіацією на тему прислів'я “найнявся – продався”, яке зафіксоване в М. Номиса під № 10 386 [1, с. 214]. В обох випадках відбувається зіставлення понять, однак поет змінює акценти: прислів'я співвідносить слово з більш вузьким значенням (*найнявся*) зі словом, що має більш широке значення (*про-*

дався), а Шевченків герой уточнює, конкретизує більш широке значення (*не продамся*) за допомогою вузького (*в найми не наймуся*), яке педалює плеонастичним зворотом (пор.: *в батраки не наймуся*). Він рішуче відкидає можливість добровільно, хоч і за плату, утратити незалежність (свободу) – стати рабом: свобода для нього дорожча за гроші, за матеріальне благополуччя.

Підсумовуючи першу частину монологу ліричного героя рядком *В найми не наймуся*, Шевченко заримовує його з рядками *Найду долю, одружуся* і *Не найду, втоплюся*. Виникає зворотний семантичний хід, прояснюються зв'язки між усіма цими рядками, і виявляється, що для ліричного героя свобода дорожча не лише за гроші, а й за життя – адже він воліє втопитись (як не знайде долі), аніж “найнятися в найми”. Ідеться про вибір “свобода або смерть”. Але так само і про вибір “доля або смерть”. Таким чином, між долею і свободою ставиться знак “дорівнює”. Якщо ж узяти до уваги, що в контексті Шевченкової поезії образ долі здебільшого персоніфікований і що вона асоціюється не лише зі свободою, а і з жінкою, то рядок *Найду долю, одружуся* можна зрозуміти як *Найду долю, одружуся з нею* (пор. у вірші “Не женися на багатій...”: “Не женися на багатій, / Бо вижене з хати, / Не женися на убогій, / Бо не будеш спати. / О женися на вольній волі, / На козацькій долі: / Яка буде, така й буде, / Чи гола, то й гола” [5, с. 286]). При такому розумінні долі-свободи альтернатива “одруження або самогубство” набуває вигляду “одруження зі свободою або самогубство без свободи”, отже, суперечність зникає.

Власне, саме ця альтернатива визначає подальше розгортання тексту – характер проекції другої частини монологу ліричного героя на першу. Проекцію задано рядком *Пишов же я світ-за-очі*, який є майже дослівним відповідником рядка *Піду собі світ-за-очі* і не тільки співвіднесений з ним через лексичну подібність і неповний синтаксичний паралелізм, а й приєднаний до нього, незважаючи на дистантне розташування, сполучником *же*, котрий наближений до частки й тому виконує ще й функцію акцентування. Поет акцентує зв'язок між згаданими рядками, стверджуючи відповідність дій ліричного героя його задумові (ліричний герой, намагаючись розібратися в тому, що сталося, оцінює події з певної часової відстані й зіставляє реальність зі своїми планами). Проте не все залежить від ліричного героя – знайти долю йому не

пощастило: “Доля заховалась”. Це не просто збіг обставин, про який ішлося в авторських варіантах (пор.: *Не найшлася доля* [5, т. 2, с. 452], *Доля не спіткалася* (лист Шевченка до О. М. Бодянського від 3-го січня 1850 р. [5, т. 2, с. 453]), – доля демонструє характер. Поет конкретизує її образ: вона капризна, примхлива – грає в піжмурки з ліричним героєм, заховалась, щоб уникнути зустрічі, не розуміючи, що для нього ця зустріч – питання життя і смерті.

А далі, усупереч очікуванням читача, котрий пам’ятає обіцянку ліричного героя “Не найду (долі. – А. О.), втоплюся, / Та не продамся нікому, / В найми не наймуся”, події набувають непередбачуваного характеру: “А воленьку люде добрі / І не торговали, / А без торгу закинули / В далеку неволю... / Щоб не росло таке зілля / На нашому полі”.

У цій частині монологу, як і в попередній, увагу зосереджено на співвіднесенні понять долі й волі. Саме воно визначає виокремлення двох фрагментів у її тексті, який становить собою складну конструкцію з різними видами синтаксичного зв’язку. Ці фрагменти відмежовані один від одного подовженою паузою (про її характер свідчить крапка з комою), яка виникає після рядка *Доля заховалась* і підкреслює його значущість (ліричний герой заново переживає зраду долі). Водночас підсилюється вагомість сполучника *а* (початок другого фрагмента конструкції), увиразнюється його зіставна функція, активізуються не лише горизонтальні семантичні зв’язки (співвіднесення *долі й воленьки*), а й вертикальні – загострюється сприймання взаємодії рядків *А воленьку люде добрі / І не торговали* з рядками *Та не продамся нікому, / В найми не наймуся*. “Воленька” (пестливе позначення дає зрозуміти, наскільки вона дорога ліричному героєві) виявляється нікому не потрібним товаром: адже “люде добрі” її “І не торговали” (не давали за неї своєї ціни) – ніхто не побажав її купити... Отже, можливості “не продатися” взагалі не існує – попиту на “воленьку” немає...

Продовження речення *А без торгу закинули / В далеку неволю...* переорієнтовує семантичні зв’язки: унаслідок зворотного семантичного ходу слово *воленька* набуває метонімічного значення “людина” + “уособлення волі” (перенесення за типом “властивість” – “носій властивості”), вираз *люде добрі* переосмислюється й перетворюється на саркастичне позначення затятих ворогів свободи. На тлі цих семантичних зрушень зна-

чення словоформи *без торгу* (*закинули в неволю*) теж змінюється: *без торгу* – тобто “без зайвих слів”, “не роздумуючи”. Отже, реакція “людей добрих” на “воленьку” була миттєвою: вони позбулися її, “закинули в далеку неволю” (*неволя* – “місце” + “обмеження” + “волі”, метонімічне функціональне перенесення). Шевченко інтенсифікує враження віддаленості цієї неволі, характеризуючи її епітетом *далека* і вживаючи дієслово *закинули*, значення структура якого містить сему віддалі (*закинули* – “запроторили” + “так далеко” + “що й не знайти”).

Розвиток ліричного сюжету сягає найвищого напруження. Згадка про неволю викликає в ліричного героя сплеск емоцій, і розповідь уривається. Пауза, позначена трьома крапками, як і крупний план, що виникає при метонімізації антонімічних понять воленьки й неволі, налаштовує читача на усвідомлення несумісності цих понять: адже воленька не може існувати в неволі – вона має там загинути...

Розповідь переключається в інший регістр. Її завершальним акордом стає підрядне речення мети *Щоб не росло таке зілля / На нашому полі*, котре внаслідок парцеляції перетворюється на автономну структуру зі збільшеним смисловим навантаженням. Органічне продовження монологу ліричного героя, ця структура водночас сприймається як чужорідне вкраплення в його текст: тут відтворено інтонації “людей добрих”, котрі зробили все, щоб викоренити “таке зілля” (*зілля* – “трав’яниста рослина, переважно отруйна” [3, т. 1, с. 282]), – у цій метафорі відбито їх ненависть до прихильників свободи й водночас страх перед ними. Пор. з авторським варіантом у “Малій книжці”: *Щоб не було свободно / На нашому полі!..* [5, т. 2, с. 452]. Рішучість “людей добрих” акцентовано інверсією (присудок *не росло* передує підметові *зілля*), а також зосередженням уваги на епітеті *таке*, виділеному препозицією по відношенню до означуваного слова *зілля*, і на підметі *зілля*, підкресленому позицією в кінці рядка.

Проте це вкраплення не є цитатою (воно не взяте в лапки), а становить собою вислів ліричного героя, про що свідчить уживання присвійного займенника *нашому*, який співвідноситься з першою особою, і незвичної форми місцевого відмінка (*на*) *полю*, котру слід розглядати як поетичну вільність – Шевченко свідомо порушує норму, створюючи точну риму *полю: неволю* (у цитованому вище авторському варіанті з “Малої книжки” було

полі: неволю) і цим загострюючи сприймання співвіднесеності об'єднаних нею рядків *На нашому полі* і *В далеку неволю*. Увиразнюється протиставлення *нашого* ("рідного") *далекому* ("чужому"), а в значеннєвій структурі іменника *поле* актуалізуються семи простору й свободи. Відбувається сплав різних оцінок однієї й тієї самої події, котрі віддзеркалюють протилежні політичні позиції: ліричний герой начебто дивиться на ситуацію крізь призму її сприймання "людьми добрими", і це допомагає йому осягнути істину й усвідомити причини своєї трагедії.

Усім розвитком образної думки Шевченко доводить, що трагедія була неминучою – адже ліричний герой протиставив себе "людям добрим" (читай: суспільству), і тому його спроба знайти долю з самого початку була приречена на провал. Поет підкреслює політичний характер цього протистояння – ліричний герой, людина твердих переконань, є уособленням свободи, найвищого земного блага, дорожчого навіть за життя. Суспільство ж ("люди добрі", котрі є уособленням зла) вважає свободу руйнівним началом і бачить у її носіях загрозу своєму існуванню. Зло могутнє. Ліричний герой переможений. Можливість самотужки здобути долю в суспільстві, де панує зло, виявляється примарною. Людина покинута напризволяще, вона залишається сам на сам зі своїми бідами. Допомоги ждати нізвідки.

Ліричний герой тяжко переживає крах своїх ілюзій. Проте він знаходить у собі сили спокійно, хоч і з гіркотою, визначити закономірність своєї поразки – адже перевага на боці "людей добрих" (про знайдений ним спокій свідчить інтонування двох завершальних рядків монологу *Щоб не росло таке зілля / На нашому полі*, яке позначається крапкою. Пор. з авторським варіантом у "Малій книжці": *Щоб не було вільного / На нашому полі!*.. [5, т. 2, с. 452], де пунктуацією передано обурення). Отже, ліричний герой поступово приходиться до тверезої оцінки ситуації.

Висвітлюючи процес самоусвідомлення трагічного буття особистості в репресивному щодо неї соціумі, Шевченко виказує власне розуміння так званих вічних філософських проблем – свободи й несвободи, добра і зла, життя і смерті. І хоч аналіз суспільно-політичної ситуації сам по собі ще не дає

підстав для оптимізму, поет вважає його необхідним кроком для дальшого пошуку реальних шляхів подолання суспільного зла й досягнення справжньої свободи.

Література

1. Українські приказки, прислів'я і таке інше. Збірники О. В. Марковича та інших [уклав М. Номис; упор., прим. та вступна ст. М. М. Пазяка]. – К.: Либідь, 2003. – 352 с. – Репринтне перевидання 1864 р.
2. Словарь української мови [за ред. Б. Грінченка]: У 4 т. – К.: Вид-во АН УРСР, 1958.
3. Словник мови Шевченка : У 2 т. [редкол. В. С. Ващенко та ін.] – К.: Наук. думка, 1964.
4. Цалай-Якименко О. С. Сучасні аспекти музикознавчого дослідження версифікаційної техніки силабічного вірша / О. С. Цалай-Якименко // Рідний край: Науковий, публіцистичний, літературно-художній альманах. – 2004. – № 1(10). – С. 163–172.
5. Шевченко Т. Г. Зібрання творів: У 6 т. [редкол. М. Г. Жулинський та ін.] – К.: Наук. думка, 2003.

Anna Ogolevets Linguistic and aesthetical analysis of T.G. Shevcheko's poem "If i grieve..."

The article centers about finding and interpreting the deep content of the poem by researching its linguistic devices used for creating the images.

Keywords: the linguistic and aesthetical analysis, the meditative lyrics, the rhythmic and musical organization of the syllabic verse, philosophical problems, the deep content of the text.

Анна Оголевец

Лингвоэстетический анализ стихотворения Т. Г. Шевченко "Як маю я журьтыся..."

В статье рассматривается проблема раскрытия и интерпретации глубины содержания стихотворения Т. Г. Шевченко "Як маю я журьтыся..." путем исследования языковых средств, используемых автором для создания образов.

Ключевые слова: лингвоэстетический анализ, медитативная лирика, ритмомузыкальная организация силлабического стиха, философская проблематика, глубинный смысл текста.

Надійшла до редакції 16.06.2009 р.

